

JAMOLOVA Ra'no Jaxongir qizi
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik yo'nalishi 1-kurs magistranti
ranojaxongirjamol@gmail.com

Ilmiy rahbar: **AGZAMOVA Muhabbat**
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
PhD, dotsent

MUHAMMAD ALI SOBUNIYNING ILMIY MEROSI

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ МУХАММАДА АЛИ СОБУНИ

SCIENTIFIC HERITAGE OF MUHAMMAD ALI SABUNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ahli sunna va al-jamoaga mansub zamonaviy olimlardan biri bo'lishiga qaramay, islom olamining atoqli olimlari qatorida sanalib ulgurgan Muhammad Ali Sobuniyning ilmiy faoliyati, asarlari va ilmiy merosi tahlil qilingan. Shuningdek, Sobuniyning islom ilmlaridan eng ko'p hissa qo'shgan sohasi bo'lgan tafsir ilmidagi uslublari uning eng mashhur tafsirlaridan foydalangan holda ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: tafsir ilmi, meros ilmi, aqida, olim, hadis, mufassir, Qur'on ilmlari

Аннотация: В данной статье анализируются научная деятельность, труды и научное наследие Мухаммада Али ас-Сабунни, который, несмотря на принадлежность к современным учёным Ахлю Сунна валь-Джамаа, уже считается одним из выдающихся учёных исламского мира. Также предпринята попытка раскрыть его методы в науке тафсир – области исламских наук, в которую он внёс наибольший вклад, – на примере его самых известных тафсиров.

Ключевые слова: наука тафсир, наука о наследии, ақида, учёный, хадис, комментатор, наука о Коране.

Abstract: This article analyzes the scientific activity, works and scientific heritage of Muhammad Ali Sabuni, who was considered among the famous scientists of the Islamic world, despite being one of the modern scientists belonging to the people of Sunna and al-Jama'a. Also, an attempt was made to reveal Sabuni's methods in the science of tafsir, which is the field in which he contributed the most to Islamic sciences, using his most famous tafsirs.

Key words: tafsir science, heritage science, aqeedah, scientist, hadith, commentator, Qur'an sciences

KIRISH

Muhammad Ali Sobuniy 1930-yil Suriyaning Halab shahrida ulamolar oilasida tavallud topgan. Yoshlik chog'laridan islom ilmlaridan tahsil olib, talabalik davrini Qohiradagi "al-Azhar" universitetida o'tkazdi. 1952-yilda u yerda bakalavr darajasini, 1954-yilda esa magistrlik darajasini tamomlab, "Shar'iy sud mutaxassisligi" diplomini a'lo baholar bilan qo'lga kiritdi. Bu diplom o'sha vaqtlarda eng oliy diplom hisoblanib, hozirgi kundagi doktorlik diplomi bilan barobardir [17]. Muhammad Ali Sobuniy dastlab Halabda, keyin Madina shahrida mudarrislik qildi. Dars berishdan tashqari alloma ellikdan ortiq asarlar muallifi hamdir. Muhammad Ali Sobuniy Qur'on ilmlari, hadis ilmi, meros ilmi, fiqh, tafsirga oid sohalarda asarlar ta'lif etgan. Sobuniy samarali ijod qilgan soha tafsir sohasi bo'lib, u yozgan asarlarning katta qismini tafsir asarlari tashkil qilgan. Mufassir olim soni ellikka yaqin asarlaridan o'n oltitasini tafsir ilmiga bag'ishlagan. Muhammad Ali Sobuniyning ta'lif etgan tafsir asarlari orasida mo'tabar tafsirlardan bo'lgan "Tafsiri Tabariy" hamda "Tafsiri ibn Kasir"ga yozgan muxtasarlari mavjud.

Alloma ahkom tafsiri, ijmoiy tafsir va mufassal tafsirlar ta'lif qilgan bo'lib, ularning barchasi mutaqaddim va mutaaxxir ulamolarning tafsirlarini o'zida jamlagan. U yozgan tafsir kitoblari uslubining soddaligi va tilining yengilligi bilan ajralib turadi. Ushbu tafsirga oid asarlar ham naqlni, ham aqlni o'zida mujassam qilgan. Ularni ta'lif qilishda muallif hadislar va rivoyatlardan, shuningdek, ijtihoddan ham birdek foydalangan. Sobuniy o'tgan davr mufassirlari orasida eng ko'p asar yaratgan mufassirlardan biridir. Uning ko'plab asarlari ingliz, fransuz, rus, fors, turk va urdu kabi bir qancha tillarga tarjima qilingan. Qur'on va sunnat doirasida olib borgan izchil ilmiy faoliyati natijasida "Kitob va sunnat xodimi" unvoni bilan tanilgan. Muhammad Ali ibn Jamil Sobuniy Halabiy 2021-yilning 19-mayida haftaning juma kunida Turkiya shimolida joylashgan, Istanbul yaqinidagi Yalovo shahrida to'qson bir yoshida bu dunyodan ko'z yumdi.

ASOSIY QISM

Muhammad Ali Sobuniy hayotiy faoliyati davomida juda sermahsul mehnat qilgan bo'lib, turli sohalarda yozilgan asarlari buning isbotidir. Alloma islom ilmlarining ko'plab sohalarida, xossatan, hadis ilmi, qur'on ilmlari va fiqh kabi

fanlarda ham sezilarli xizmat qilib, mazkur ilmlar bo'yicha kitoblar ta'lif qilgan. "At-Tibyan fi ulum al-Qur'an" va fiqhga oid "Al-Fiqhu ash-shar'iy al-muyassar" asari hamda "Sihohi sitta" ("Olti sahih to'plam") kitoblarining sharhi bo'lgan "Min kunuzi as-sunnat an-nabaviyya al-mutohharoh" ("Pok nabaviy sunnat xazinalari") kitoblari shular jumlasidandir.

"Sofvatu at- tafosir" ("Tafsirlar sarasi"), "Al-Mavaris fi ash-shari'ati al-islamiyyah" ("Islom shari'atida meroslar"), "As-Sunnatu an-nabaviyya qismun min al-vahyi al-munazzal" ("Sunnati nabaviyya – Ilohiy vahiyning bir qismi"), "Harokatu al-arz va davronuha – haqiqotun ilmiyyatun asbataha al-Qur'an" ("Yer harakati va aylanishi – Qur'on isbot qilgan ilmiy haqiqatdir") va boshqa ko'plab kitob va maqolalar muallifidir. [17] Bundan tashqari, mujtahid mazhabboshilarning Qur'ondan qanday hukm olishlari yoritilgan "Ravoi'u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam" nomli asari O'zbekiston musulmonlari idorasi tasarrufidagi oliy va o'rta maxsus islom bilim yurtlarida o'qitib kelinmoqda. Ushbu asar Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom institutining o'quv rejasiga kiritilgan bo'lib, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf bu kitobdan dars bergan ilk ustoz hisoblanadi. Muhammad Ali Sobuniyning tafsir ilmida olib borgan izlanishlari uning zamonaviy mufasssir sifatida shuhrat topishiga yo'l ochdi. U hayoti davomida yozgan ellikka yaqin asarlari orasidan o'ndan ortig'i tafsir ilmiga bag'ishlangan. Ular quyidagilar:

1. صفوة التفسير (Sofvatu at- tafosir, "Tafsirlar sarasi");
2. روائع البيان في تفسير آيات الأحكام من القرآن (Rovai'u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam min al-Qur'an, "Qur'ondagi hukm oyatlari tafsirida bayon durdonalari");
3. قيس من نور القرآن الكريم (Qobsun min nur al-Qur'an al-karim, "Muqaddas Qur'oni karim nuridan bir ko'rinish");
4. التفسير الواضح الميسر (At-Tafsiru al-vazih al-muyassar, "Osonlashtirilgan ochiq-oydin tafsir");
5. إيجاز البيان في سور القرآن (Ijazu al-bayan fi suvar al-Qur'an, "Qur'on suralaridagi bayoniy e'joz");
6. كشف إفتراءات في رسالة التنبيهات حول صفوة التفسير (Kashfu al-iftiroat fi risala at-tanbihat havla "Sofvati at- tafosir", "Sofvatu at- tafosir" borasidagi tanbehlar risolasidagi tuhmatlarni fosh qilish");
7. درة التفسير (Durrotu at- tafasir, "Tafsirlar marvaridi");
8. معاني القرآن للنحاس (Ma'oni al-Qur'an li an-Nahhos, "Nahhosning "Qur'on ma'nolari");

9. المقتطف من عيون التفسير للمنصوري (Al-Muqtatof min uyun at- tafasir li al-Mansuriy, "Mansuriyning "Tafsirlar ko'zlari" dan parcha");

10. مختصر تفسير ابن كثير (Muxtasar tafsir ibn Kasir, "Tafsiri ibn Kasir" ga muxtasar);

11. مختصر تفسير الطبري (Muxtasar tafsir Tabariy, "Tafsiri Tabariy" ga muxtasar);

12. تنوير الأذهان من تفسير روح البيان للبروسوي (Tanviru al-azhan min tafsir "Ruh al-bayan" li Burusaviy, "Burusaviyning "Ruh al-bayan" tafsiridan zehnlarni yoritish");

13. فتح الرحمان بكشف ما يلتبس في القرآن للأنصاري (Fathu ar-rohman bikashfi ma yaltabisu fi al-Qur'an li al-Ansoriy, "Ansoriyning "Rohmanning fosh qilish bilan Qur'ondagi noaniq narsalarni ochishi");

14. الإبداع البياني في القرآن الكريم (Al-Ibda'u al-bayaniy fi al-Qur'an al-karim, "Qur'oni karimda ijodiy bayon");

15. تفسير الدعوات المباركات في القرآن الكريم (Tafsiru ad-da'avat al-mubarakat fi al-Qur'an al-karim, "Qur'ondagi muborak duolarning tafsiri");

16. التبيان في علوم القرآن (At-Tibyan fi al-ulumi al-Qur'an, "Qur'on ilmlarining ifodasi"). [1;13-15]

Mazkur tafsir asarlarining har biri o'ziga xos bo'lib, alohida uslubga ega. Ular orasida turli yo'nalishda ta'lif etilganlari bor. Jumladan, "Sofvatu at- tafosir", "at-Tafsiru al-vazih al-muyassar" hamda "Rovai'u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam" kabi asarlarlar muallifga tegishli tafsir asarlari bo'lsa, "Muxtasar tafsir ibn Kasir", "Muxtasar tafsir Tabariy" asarlari esa o'z nomi bilan mo'tabar tafsirlarning qisqartmalaridir. Bulardan "Ma'oni al-Qur'an li an-Nahhos" asari tadqiqot bo'lib, alloma uni "Ummu al-quro" universitetiga qarashli "Islom merosini ilmiy tadqiq qilish va qayta tiklash" markazida ishlash chog'ida ta'lif qilgan. Muallifning "At-Tibyan fi al-ulumi al-Qur'an" asari esa Qur'on ilmlari haqida yozilgan bo'lib, Sobuniy kitobida ushbu ilmlardan sanaluvchi sababi nuzul, yetti harf, tafsir va ta'vilning farqi, Qur'ondagi e'joz kabi masalalarni oson va sodda til bilan tushuntirib bergan. Mavzuni yoritishda barcha mashhur fikrlarni keltirib o'tib, so'ng o'zi maqbulroq deb bilgan fikrni ham ko'rsatgan. Asarda "Tafsir va mufasssirlar" nomli alohida qism ham bo'lib, unda tafsir va ta'vilning izohi, ular orasidagi farqlar hamda mufasssirlarning bu boradagi qarashlari qanday bo'lgani haqida ma'lumotlar berib o'tilgan. Ushbu tafsir asarlarning aksariyati islom ilmlarini o'rgatuvchi bir qator bilim yurtlarida tafsir ilmini o'qitishda foydalanib kelinadi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

“Sofvatu at-tafosir” (“Tafsirlar sarasi”) asari Muhammad Ali Sobuniy tomonidan ta’lif etilgan asarlar orasida eng mashhuridir. Asar uslubining osonligi va tilining soddaligi bilan ushbu sohada yozilgan boshqa asarlardan ajralib turadi. Asar o’zining oson uslubi hamda keng ma’nolarni o’zida jamlagani bilan talabalar orasida shuhrat qozongan. Ushbu tafsirning yozilishidan asosiy maqsad ham aynan talabalar hamda tafsirga qiziquvchilar uchun mutaqqaddim va mutaaxxir olimlarning tafsirlaridagi qarashlarning eng muhimlarini zamonaviy tafsir namoyondalarining qarashlari bilan jamlagan holda qisqa hamda oson tarzda yetkazib berishdir.

Mazkur asar 1979-yilda yozib tugatilgan bo’lib, besh yil davomida yozilgan. “Sofvatu at-tafosir” asari o’zining yengil uslubi va soddagi tili tufayli ahli ilmlar orasida shuhrat qozonish bilan birga nafaqat arab olamida, balki Yevropada ham o’z kitobxonlariga ega bo’lgan. Jumladan, asar Germaniyada chop etilib, musulmonlarga tekinga tarqatilgan. Birinchi nashridan yigirma yil o’tib, muallif ushbu tafsir kitobiga qayta to’ldirishlar kiritgan va tafsirda vorid bo’lgan hadislarini taxrij qilishga hamda sababi nuzulni yoritishga ko’proq ahamiyat bergan. “Sofvatu at-tafosir” o’zida rivoyat yo’li bilan tafsir qilish hamda ra’y yo’li bilan tafsir qilishni jamlagan. Shunday bo’lsa-da, muallif tafsir kitobida ko’proq naqliy tafsirga tayangan. Tafsirdagi har bir ma’lumotga asarlardan dalil topishga harakat qilgan. “Sofvatu at-tafosir”ni yozishda qadimda yashab o’tgan mashhur mufasssirlarning mo’tabar tafsirlarini asos qilib olgan. Faqatgina ma’sur xabar topilmay qolgan mavzular yoki tafsirdagi balog’iy o’rinlar, suralar va oyatlararo munosabat ilmi, shu bilan birga voqe’likdagi masalalar borasidagina ijthodga tayanib, aqliy tafsirga murojaat qilgan.

Muhammad Ali Sobuniyning asarlari zamonaviy davrda ta’lif qilingan bo’lsa ham, ilm o’rganuvchilar orasida shuhrat topib, turli tillarga tarjima qilinishga ulgurgan. Tafsir sohasiga oid asarlaridan “Sofvatu at-tafosir” asari 1990-yilda Sadridin Gumush va Nedim Yilmaz (Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz) tomonidan turk tiliga tarjima qilingan va yetti jildli kitob holida nashr etilgan bo’lib, ushbu kitob aslida uch jilddan iborat. Muallifning “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” nomli yana bir asari Mazhar Tashkesenli o’g’li (Mazhar Taşkesenlioğlu) tomonidan “Qur’oni karimning ahkom tafsiri” (“Kur’an’ı Kerim’in Ahkam Tefsiri”) nomi bilan turk tiliga

ikki jildda tarjima qilingan. Ushbu tafsir bir qancha ta’lim dargohlarida darslik sifatida o’qitiladigan asarlardan bo’lib, O’zbekistonning Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti bu asarni darslik sifatida o’qitishni boshlab bergan ilk bilim yurti hisoblanadi va hozirgacha talabalarga o’qitib kelinadi.

Asardagi uslubga ko’ra, dastlab suraning qisqacha mazmuni, so’ng munosabat, lug’at, sababi nuzul, balog’at ilmi va sura o’zida mujassam qilgan foyda-xususiyatlar bayon qilingan. “Sofvatu at-tafosir” ham naqlni, ham aqlni o’zida jamlagan tafsir bo’lib, Muhammad Ali Sobuniy rivoyatlarga suyangan, hech qanday rivoyat kelmagan o’rinlarda va balog’atga doir o’ziga xosliklarni zikr qilishda ijthodga tayangan. “Sofvatu at-tafosir” Qur’oni karim tafsiri sohasiga bag’ishlangan mataqqaddim va mutaaxxir mufasssirlarning tafsirlari ma’nolarini o’zida jamlagan hamda ushbu tafsir o’ziga xos uslubi va oson iborasi bilan boshqa tafsirlardan ajralib turadi.

“Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” asari “Sofvatu at-tafosir”dan so’ng allomaning ikkinchi eng mashhur asari sanaladi. “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” asari ahli sunna va al-jamoaga rioya qilingan holda mutaqqaddim va mutaaxxir mufasssirlarning qarashlari jamlangan fiqhiy tafsirdir. U ahkom tafsiri bo’lib, ma’ruzalar shaklida jamlangan. Fiqhiy oyatlarni tafsir qilishda mazhablararo Qur’ondan hukm olish yoritilgan va har bir dalil yuzasidan mufasssirlarning qarashlari keltirilgan. Mazkur tafsir asari Sobuniy tomonidan yozilgan eng so’nggi asar hisoblanib, uni ta’lif qilishda alloma yigirmadan ortiq asarlarga murojaat qilgan. Ular orasida hadis kitoblari, mutaqqaddim ulamolarga tegishli mo’tabar tafsirlar va zamonaviy olimlar qalamiga mansub tafsirlar, lug’at ilmiga oid asrlar va arab adabiyotiga oid she’rlar mavjud. Asarning asl nomi “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam min al-Qur’an” bo’lib, “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” hamda qisqa shaklda “Rovai’u al-bayan” deb ham nomlanadi. Ushbu tafsir alloma umrining so’nggida yozgan asar bo’lib, unda Qur’onda kelgan hukmiy oyatlar tafsiri qadimgi va zamonaviy mufasssirlarning qarashlari mazhablar doirasida keltirilgan. Hukmiy oyatlarning umumiy tafsirida esa “Sofvatu at-tafosir” asarida berilgan tafsirdan foydalanilgan. Ushbu tafsirda mufasssir Makkadagi “Islom huquqi” fakultetidagi shogirdlariga bergan darslarini birlashtirgan holda ta’lif qilgan. O’zida mutaqqaddim ulomolarning fiqhiy tafsirlarining ma’nolarini jamlagan bu tafsir

barcha hukmiy oyatlarni qamrab olgan. “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” asari ahli sunna va al-jamoa yo‘nalishida yozilgan asar hisoblanib, ushbu hukmiy tafsir tartibli va sodda uslubga ega.

Muhammad Ali Sobuniy “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” asarini umumiy yetmishta ma’ruza sifatida keltirgan va unga doir suradagi hukmiy oyatlarni alohida nomlangan sarlavhalar ostida bayon qilgan. Tafsir “Fotiha” surasi bilan boshlanib, “Muzzammil” surasi bilan tugaydi. Asarda faqatgina hukmiy oyatlar keltirilgan, shu jihatdan “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” Qur’onning to‘liq tafsiri hisoblanmaydi. Asardagi suralar tafsiri ham faqat hukmi bor oyatlar bilan cheklangan bo‘lib, hukmiy bo‘lmagan oyatlar tark qilingan. Ushbu tafsirni alloma mavzularga bo‘lib chiqqan hamda mavzularning nomini tafsir qilinayotgan oyatlarda kelgan hukmlarga ko‘ra nomlagan. “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” asari jami yetmishta mavzudan iborat bo‘lib, birinchi jildda qirqta, ikkinchi jildda esa o‘ttizta mavzu keltirilgan. Muhammad Sodik Muhammad Yusuf Sobuniyning meros ilmi borasidagi asariga qilgan tarjimasining muqaddima qismida olimning “Rovai’u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam” asarini Toshkent Islom instituti o‘quv rejasiga kiritganini va birinchi bo‘lib mazkur kitobdan dars berishga muvaffaq bo‘lganini bayon qilgan. [2;7]

Muhammad Ali Sobuniy asarlaridan bo‘lgan “At-Tibyan fi ulumi al-Qur’an” asari bir jildan iborat kitob bo‘lib, muallif uni 1986-yilda Makka universiteti “Ummu al-quro”da o‘qituvchilik qilayotgan vaqtida ta’lif qilgan. Ushbu kitob mazkur bilim yurtida darslik sifatida o‘qitilgan. Asarda Sobuniy Qur’on ilmlariga oid bo‘lgan sababi nuzul ilmi, yetti harf va qiroatlar masalasi, Qur’on e’jozi va Qur’on mo’jizalari, tafsir va mufassirlar hamda ushbu mavzuga doir masalalarni yoritgan. Asar 1996-yildayoq “Qur’on ilmlari” (“Kur’an İlimleri”) nomi bilan Zaynal Abidin Tatli o‘g‘li (Zeynel Abidin Tatlıoğlu) tomonidan turk tiliga tarjima qilingan.

Muhammad Ali Sobuniy ta’lif etgan “Qobsun min nur al-Qur’an al-karim” asari diroyat yo‘li bilan qilingan tafsirdir. Tafsir, aslida, o‘n olti juzdan iborat bo‘lib, har ikki juz bir jildga jamlanib, sakkiz jildda nashr qilingan. Mufasssir ushbu tafsir asarida har surani alohida bob sifatida berib, oyatlarni ketma-ket keltirib, tafsir qilgan. Muayyan sura yoritilgan bobga sarlavha qo‘yish orqali tafsir qilinayotgan suraning ma’nosini yanada boyitgan.

Tafsir 1998-yilda yozilgan va qisqa muddatda turli tillarga tarjima qilingan. Jumladan, asar 2000-yilda turk tilida nashr etilgan.

Muhammad Ali Sobuniy tafsir ilmidagi xizmatlari bilan shuhrat topganiga qaramay, tanqidlarga ham uchragan. Mana shunday tanqidlardan biri Muhammad ibn Zayno va Solih ibn Abdulloh ibn Fuzanning “Tanbihatun hammatun ala kitab “Sofvatu at-tafosir” li Shayx Muhammad Ali Sobuniy” nomli asari bo‘lib, Muhammad Ali Sobuniyga o‘n sakkiz masalada raddiya keltirilgan. Ushbu raddiyalarga qarshi Sobuniy “Kashfu al-iftiroat fi risala at-tanbihat havla “Sofvati at-tafosir”” asarini yozgan. Ushbu asar nomi o‘zbek tilida “Sofvatu at-tafosir” borasidagi tanbehlar risolasidagi tuhmatlarni fosh qilish” degan ma’noni anglatadi. Muallif bu asarida o‘ziga berilgan raddiyalarni ochiqlab, ushbu iddaolarga javob bergan.

Alloma qalamiga mansub tafsirlardan biri – “at-Tafsiru al-vazih al-muyassar” ham ijmoliiy tafsirdir. Mazkur tafsir asari ham naqliy, ham aqliy tafsir bo‘lib, unda ham mutaqqaddim va zamonaviy olimlarning tafsirlari uyg‘unlashtirilgan holda keltirilgan. Sura va oyatlarni tafsir qilishda uning nozil bo‘lish sabablari bayon etilgan va unga doir nabaviy hadislar dalil sifatida keltirilgan. “Tafsir al-vazih al-muyassar” asari ham ijmoliiy tafsir sifatida yozilgan. Muallif uni ta’lif qilishda shu sohada mutaxassis bo‘lganlar uchun ham, omma foydalanishi uchun ham o‘ta qisqa, faqatgina oyatlarning ma’nolarini ochib beradigan qilib yozgan. Ushbu asar ham Muhammad Ali Sobuniyning boshqa asarlari kabi oson uslub va yengil ifodalar bilan ta’lif etilgandir. Asarda aksariyat omma bexabar bo‘lgan masalalar zikr qilinmagan, balki har bir musulmon bilishi lozim bo‘lgan asosiy jihatlarni qisqa va sodda til bilan bayon qilgan.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan xulosa qilinsa, Muhammad Ali Sobuniy ilmiy faoliyati davomida tafsir asarlari orqali Qur’on ma’nolarini insonlarga yetkazishga qattiq harakat qilgan. Ta’lif etgan asarlarini nafaqat shu soha vakillari uchun, balki har qanday inson o‘qishi uchun sodda til va yengil uslubda yozgan. Uning tafsirlari orasida juda ixcham qilib yozilgan tafsir asari ham bor (“at-Tafsir al-vazih al-muyassar”), o‘rta hajmda, tafsir ilmiga kirish uchun muqaddima sifatida yozilgan tafsir asari ham bor (“Sofvatu at-tafosir”) hamda

Qur'on oyatlarining ma'nolari mufasssal tarzda keltirilgan tafsir asari ham bor ("Qobsun min nur al-Qur'an al-karim").

Muhammad Ali Sobuniy soni ellikka yaqin asarlaridan o'n oltitasini tafsir ilmiga bag'ishlagan. U ta'lif etgan tafsir asarlari orasida mo'tabar tafsirlardan bo'lgan "Tafsiri Tabariy"ga yozgan muxtasari ham mavjud. Alloma ahkom tafsiri, ijmoliy tafsir va mufasssal tafsirlar ta'lif qilgan bo'lib, ularning barchasi mutaqaddim va mutaaxxir ulamolarning tafsirlarini o'zida jamlagan. U yozgan tafsir kitoblari uslubining soddaligi va tilining yengilligi bilan ajralib turadi. Ushbu tafsirga oid asarlar ham naqlni, ham aqlni o'zida mujassam qilgan. Ularni ta'lif qilishda muallif hadislar va rivoyatlardan, shuningdek, ijthoddan ham birdek foydalangan.

Ilk davrlarda yozilgan tafsirlar o'zida juda katta ma'lumotlarni jamlagan va katta hajmli bo'lgan. Talabalar ularni o'qish natijasida ko'plab foydalarga ega bo'lsalar-da, kitoblarning keng qamrovli va katta hajmli bo'lgani sababidan sanoqlilargina ularni to'liq o'qiy olgan. Hozirgi zamonda esa bu tafsirlardan to'liq istifoda olish yanada qiyinlashgan. Tilning murakkabligi va ularni mutolaa qilish ko'p vaqt talab qilishi kabi omillar bunga to'siq bo'luvchi asosiy sabablardan sanaladi. Shu sababdan, Muhammad Ali Sobuniyning zamonaviy tafsir ilmiga qo'shgan hissasi uning an'anaviy metodologiyalarni qayta tiklashi, turli islom ilmlarini integratsiyalashuvi, kontekst tahliliga urg'u berishi, ilmiy nashrlar va tarbiyaviy ta'sirga ega ekanligi bilan ajralib turadi. U zamonaviy islomshunoslikda Qur'onni o'rganish va talqin qilishni shakllantirishda davom etayotgan muhim shaxslardan hisoblanadi.

Muhammad Ali Sobuniy o'zidan juda katta ilmiy asarlarni meros qilib qoldirgan. Ushbu ilmiy asarlar ichida Qur'on ilmlari va tafsir, siyrat va islom tarixi, fiqh, hadis va aqida ilmi, astronomiya hamda mazkur ilmlar tarkibidagi muayyan mavzuga xoslangan asarlarni uchratish mumkin. Uning ellikka yaqin asarlari orasidan o'ndan ortig'i tafsirlardan, o'nga yaqini esa hadislar va siyrat asarlaridan iborat. Allomaning asarlaridan katta qismini tafsir sohasidagi asarlar egallagan. Uning "Sofvatu at-tafsir" va "Rovai'u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam" asarlari eng mashhur zamonaviy tafsir sifatida alohida ahamiyatga ega. Muhammad Ali Sobuniy tafsir ilmi sohasidagi faoliyatining asosini Qur'onning ko'zlangan ma'nolarini salaf olimlarining eng rojih qavllari va xalaf olimlarining qarashlari bilan birlashtirgan holatda insonlarga

yetkazishdan iborat bo'lgan. Bunda u ko'plab tafsirlar o'zida jamlagan ulkan ma'nolarni sodda jumlar bilan qisqa qilib keltirishni va yengil uslublardan foydalanishni asos qilib olgan.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Isom Ahmad Irsan Shahada. Sobuniy va manhajuhu fi at-tafsir min xilal kitabihi "Sofvatu at-tafsir". – Nablus: Najah milliy universiteti, 2013. – 220 b.
2. Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Islom shariatida meros ilmi. – Toshkent: Hilol-nashr, 2022. – 234 b.
3. Muhammad Ali Sobuniy, Sofvatu at-tafsir. I-III. – Istanbul: Dar as-siroj, 2020. – J. I. – 842 b.
4. Muhammad Ali Sobuniy, Sofvatu at-tafsir. I-III. – Istanbul: Dar as-siroj, 2020. – J. II. – 840 b.
5. Muhammad Ali Sobuniy, Sofvatu at-tafsir. I-III. – Istanbul: Dar as-siroj, 2020. – J. III. – 932 b.
6. Muhammad Ali Sobuniy. Rovai'u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam. I-II. – Jakarta: Daru al-a'lamiyaya, 2015. – J. I. – 520 b.
7. Muhammad Ali Sobuniy. Rovai'u al-bayan fi tafsir ayat al-ahkam. I-II. – Jakarta: Daru al-a'lamiyaya, 2015. – J. II. – 536 b.
8. Muhammad Ali Sobuniy. At-Tibyan fi al-ulum al-Qur'an. – Tehron: Dar ihsan, 2003. – 235 b.
9. Muhammad Ali Sobuniy. Qobsun min nur al-Qur'an al-karim. I-XVI. – Damashq: Dar al-qalam, 1988. – J. I. – 183 b.
10. Muhammad Ali Sobuniy. Kashfu al-iftiroat fi risala at-tanbihat havla "Sofvati at-tafsir". – Ummon: Daru Ammor, 1989. – 166 b.
11. Prof. Dr. Hasan Keskin, Prof. Dr. Mehmet Soysaldi va boshq. Muhammad Ali Sobuniy va tafsir ilmidagi o'rni. – Anqara: Qosim, 2022. – 232 b.
12. Bakr Abu Zayd. At-Tahzir min muxtasarot Sobuniy. – Qohira: Daru ibn Javziy, 1990. – 88 b.
13. Rahimjonov D. Tafsir matnlari. 1-qism: o'quv qo'llanma. – Toshkent: "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2021. – 180 b.
14. Ismoil Jarroho'g'li. Tafsir usuli. – Anqara: Anqara Universiteti Basimevi, 1971. – 248 b.
15. Duran Ali Yıldırım. Muhammed Ali Sâbûnî'nin bazi tefsir problemlerine yaklaşımları. – Istanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021. – 67 b.
16. Foydalanilgan saytlar:
17. G'ayratov Sh. Imom Muhammad Ali Sobuniyning ijodiy uslubi // <https://xojabuxoriy.uz/?p=2307>
18. Muhammad Yahyoxon Muhammadxon o'g'li. Muhammad Ali Sobuniy // <https://xojabuxoriy.uz/?p=110&lang=uz>
19. Imom Muhammad Ali Sobuniyning hayot yo'li (15.12.2023)//
20. <https://nasafziyo.uz/index.php?newsid=6907>